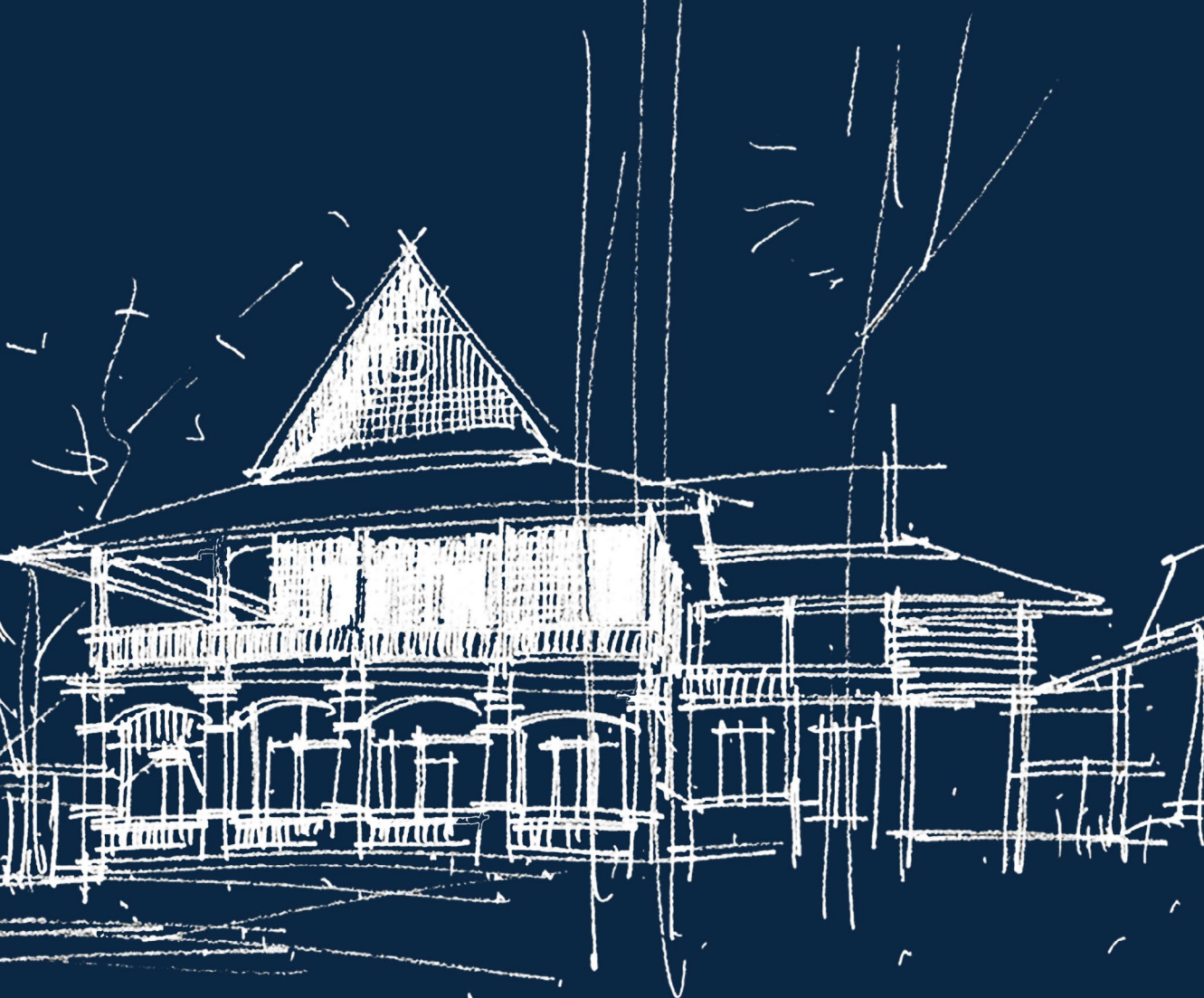

สถาปัตยกรรม

คุ้มเจ้าปรีชานนท์ (มณฑลอิศานทร)

ปิยเดช อัครโพธิวงศ์

คำนำ

คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) เป็นคุ้มเจ้ากลางเมืองที่มีประวัติศาสตร์คู่มือเมืองเชียงใหม่ในยุคคาบเกี่ยวระหว่างการปกครองแบบประเทศราช* ก่อนเปลี่ยนเป็นการปกครองเป็นระบอบเทศาภิบาล^๒ แม้ว่าจะมีเอกสาร หนังสือหรือเรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับคุ้มเจ้าบุรีรัตน์แห่งนี้ แต่เมื่อผู้เขียนได้พยายามรวบรวมข้อมูลให้เป็นเนื้อเดียวกัน ผ่านเอกสาร หนังสือ เรื่องเล่า หรือการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องพบว่าข้อมูลหลายๆ ส่วนมีความสับสน และมีหลายๆ ประเด็นที่ไม่สอดคล้องกัน จุดที่น่าสนใจที่สุดประการหนึ่งคือ ปีแห่งการสร้างคุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) ที่เป็นตัวกำหนดถึงลักษณะ รูปแบบ และอาจใช้ในการวิเคราะห์ถึงรายละเอียดที่มาแห่งการสร้างอาคารแห่งนี้ ผู้เขียนกลับพบว่าปี พ.ศ. ของการสร้างยังไม่อาจชี้ชัดได้แน่นอนว่าเป็นช่วงปีใดกันแน่ หนังสือเล่มนี้จึงเป็นความพยายามที่จะตอบคำถามแรกนี้ให้ชัดเจนที่สุด และนำไปสู่จุดอื่น ๆ ของเรื่องราวของสถาปัตยกรรมคุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์)

ความพยายามในการรวบรวมชุดข้อมูลเหล่านี้ทำให้พบว่า คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) เป็นคุ้มเจ้าจำนวนน้อยในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกอย่างชัดเจน นอกเหนือไปจากนั้นการเปลี่ยนผ่านเจ้าของจากการเป็นคุ้มของเจ้าเชียงใหม่สู่การครอบครองของคหบดีในตระกูลทิพย์มณฑล และท้ายสุดในปัจจุบันที่ถูกดูแลโดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) ถูกปรับเปลี่ยนการใช้งานตามลักษณะการครอบครองและการดูแล ทำให้เกิดการปรับปรุง เปลี่ยนแปลง รื้อถอนทั้งบริเวณโดยรอบ รวมถึงภายใน ภายในของอาคารด้วย การรวบรวมชุดข้อมูลเหล่านี้ออกมาเป็นหนังสือทำให้เห็นถึงที่มาที่ไปของการเปลี่ยนแปลง และทางผู้เขียนหวังว่าหนังสือเล่มนี้สามารถใช้เป็นหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ระบุถึงรูปแบบและลักษณะการใช้งานที่ถูกเปลี่ยนแปลงของอาคารที่ผ่านการรวบรวมข้อมูลมาอย่างเป็นระบบ และใช้อ้างอิงในการทำอนุรักษอาคารคุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) ต่อไปได้ในอนาคต

หนังสือเล่มนี้ได้มีการปรับปรุงเพิ่มเติมหลังจากการอ่านของผู้ทรงคุณวุฒิ และบรรณาธิการ โดยฉบับเดิมชื่อเรื่อง ประวัติศาสตร์เชิงสถาปัตยกรรม คุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) หลังจากปรับและเพิ่มเติมเนื้อหาบางจุดแล้ว ทำให้มีการปรับชื่อหนังสือเป็น สถาปัตยกรรมคุ้มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) เพื่อให้ชื่อเรื่องมีความเหมาะสมกับเนื้อหาและการเปลี่ยนแปลงในเล่มมากขึ้น

ผู้เขียนขอขอบคุณ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ที่เอื้อเพื่อเงินทุนสนับสนุน ข้อมูล และภาพประกอบ (vernadoc) สำหรับจัดทำหนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณสำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่ช่วยจัดพิมพ์และเผยแพร่หนังสือเล่มนี้ ขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจำนวนมากที่มาช่วยในการเก็บข้อมูล ถ่ายภาพสัมภาษณ์ ที่ต้องเอ่ยนามในที่นี้ คือ นายวัชรพล ฉิมเรือง นางสาวธิยาภรณ์ เป็นแผ่น นางสาวโสภิลักษณ์ อินทะขุ่ม รวมถึงอาจารย์ดำเนิน เต๊ะใจใหม่ ที่ช่วยให้คำแนะนำสำหรับการจัดรูปแบบรูปเล่ม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กวิน ว่องวิทย์การ สำหรับภาพถ่ายเส้น ขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับนางสาวนุชจรินทร์ ศรีวิเศษ สำหรับการช่วยเรียบเรียงรูปเล่มและความเอาใจใส่ในการช่วยจัดทำรูปเล่มทั้งหมด และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมาวลี จินดาพล สำหรับการช่วยอ่านและให้คำแนะนำในการปรับแก้ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง นอกเหนือไปจากนี้ยังมีผู้เชี่ยวชาญท่านอื่น ๆ ที่ไม่ได้เอ่ยนามในที่นี้ที่ช่วยให้ข้อมูลผู้เขียนต้องขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างสูง

ปิยเดช อัครโพธิวงศ์
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

* การปกครองระบอบประเทศราช คือ ประเทศที่มีผู้ครองประเทศของตนเองตั้งอยู่ใต้การคุ้มครองของผู้ครองประเทศของอีกประเทศหนึ่ง โดยมีเมืองโขที่ต่อส่วนหรือเครื่องบรรณาการดั่งเช่นเชียงใหม่ที่ต้องส่งส่วยให้ทุกปีและมีการมอบดอกไม้เงินดอกไม้ทองทุก ๓ ปี เป็นต้น

^๒ ระบอบเทศาภิบาล คือ ระบอบที่จัดให้มีข้าราชการเข้ามาดูแลหัวเมืองประเทศราชเดิม หรือในส่วนภูมิภาคแทนกษัตริย์ โดยมีการริเริ่มทำในสมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในราว พ.ศ. ๒๔๓๕ มีการแบ่งเขตมณฑลเทศาภิบาลออกเป็นมณฑลต่าง ๆ เช่นล้านนาแบ่งเป็นมณฑลลาวเฉียงประกอบด้วย เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน เหนือ (ภายหลังถึงไปขึ้นอยู่กับลำปาง)

สารบัญ

คำนิยาม	ก
คำนำ	ค
สารบัญ	ง
บทที่ ๑ คัม (ของ) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่	๑
ประวัติศาสตร์ของคัมเจ้า - ผู้ครองนครเชียงใหม่	๒
ลำดับและตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่	๔
บทที่ ๒ ประวัติศาสตร์ย่านกลางเวียงเชียงใหม่	๒๑
ย่านกลางเวียงบริเวณถนนราชดำเนิน	๒๒
ประวัติเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์	๓๒
ตระกูลทิพยมณฑลและกิติบุตร์	๓๔
ตระกูลทิพยมณฑล	๓๔
ตระกูลกิติบุตร์	๓๗
บทที่ ๓ ความสำคัญของตำแหน่ง “เจ้าบุรีรัตน์”	๔๕
ตำแหน่ง “เจ้าหัวเมืองแก้ว” ในสมัยพระเป็นเจ้าทั้งสาม	๔๖
ตำแหน่ง “พระยาเมืองแก้ว” ในสมัยที่เริ่มมีการแทรกแซงจากกรุงเทพฯ	๔๙
ตำแหน่ง “เจ้าบุรีรัตน์” กับการเตรียมพร้อมรวบอำนาจหัวเมืองเหนือเข้า	
สู่ระบบการปกครองแบบมณฑลพายัพ	๕๐
สรุปความสำคัญของตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์	๕๖
บทที่ ๔ คัมกลางเวียง (คัมเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์)	๖๑
ประวัติการก่อตั้งคัมเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์	๖๒
รูปแบบการใช้งานในแต่ละยุคสมัย	๖๗
ยุคเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์ (พ.ศ.๒๔๓๓-พ.ศ.๒๔๓๖)	๖๗
ยุคเจ้าน้อยชมชื่น ณ เชียงใหม่ (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๖๐)	๖๘
ยุคตระกูลทิพยมณฑลและกิติบุตร์ (พ.ศ.๒๔๖๐-๒๕๔๔)	๖๙
ยุคคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่	
(ปี พ.ศ.๒๕๔๔-ปัจจุบัน)	๗๓
รายชื่อผู้เคยพักอาศัยในอาคารคัมเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์	๗๔
รูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม	๗๕
รูปแบบทางโครงสร้างสถาปัตยกรรม	๗๘
รูปแบบรายละเอียดทางสถาปัตยกรรม	๘๒
การจัดภูมิทัศน์ของคัมเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์	๘๖

บทที่ ๕ การปรับปรุงคัมเจ้าบุรีรัตน์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๔-๒๕๖๑	๙๑
การรับมอบคัมเจ้าบุรีรัตน์ มหาอินทร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๔	๙๒
รายละเอียดการปรับปรุงคัมเจ้าบุรีรัตน์ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ - ๒๕๖๑	๙๒
สภาพดั้งเดิมและผังบริเวณคัมเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๔๓	๙๒
ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ การสร้างห้องน้ำเพิ่มเติมในพื้นที่บริเวณบ้าน	๙๕
ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ การรื้อถอนผนังเบา ซานบ้าน และห้องน้ำ (ส่วนต่อเติม) กั้นระเปียงซานเดิมกันตึก	๙๕
ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ทำพื้นและเทพูน (ห้องน้ำชั้น ๑ ด้านในสุด)	๙๗
ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ งานก่อสร้างอาคารศูนย์เครือข่ายข้อมูล	๙๙
ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ปรับปรุงนิทรรศการชั้น ๑ (พื้น และระบบไฟฟ้า)	๙๙
ปี พ.ศ. ๒๕๕๕ ปรับปรุงภูมิทัศน์และบริเวณโดยรอบ	๑๐๑
ปี พ.ศ. ๒๕๕๗ ห้องจำลองวิถีชีวิตเจ้านายสมัยก่อน	๑๐๓
ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ซ่อมแซมกำแพงประวัติศาสตร์	๑๐๓
ปี พ.ศ. ๒๕๕๙ ซ่อมระเปียงที่เอียงทรุด และเปลี่ยนต่อม่อเสาที่ผุพัง	๑๐๔
ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ระบบไฟส่องสว่างรอบอาคาร	๑๐๕
ปี พ.ศ. ๒๕๖๑ ปรับปรุงแผ่นพื้นไม้ที่เริ่มผุพัง	๑๐๕
บทที่ ๖ บทสรุปการศึกษาคัมเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์)	๑๑๒
บรรณานุกรม	๑๓๓
ภาคผนวก สรุประเด็นสำคัญจากบทสัมภาษณ์	๑๓๘
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ ศรีสุวรรณ	
คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์	๑๓๘
คุณวิภาดา ศุภรัฐปรีชา เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา	๑๔๑
อาจารย์วรงค์ วงศ์ลังกา อาจารย์ประจำคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์	๑๔๓
อาจารย์จุลพร นันทพานิช	๑๔๕
อาจารย์ทวีศักดิ์ เกียรติวิระศักดิ์	๑๔๖
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ รัชฎา ฤทธิศร	๑๔๗
คุณสันธาน เวียงสิมา	๑๕๐
อาจารย์จุลทัศน์ กิติบุตร	๑๕๒
ดัชนีค้นคำ	๑๕๔

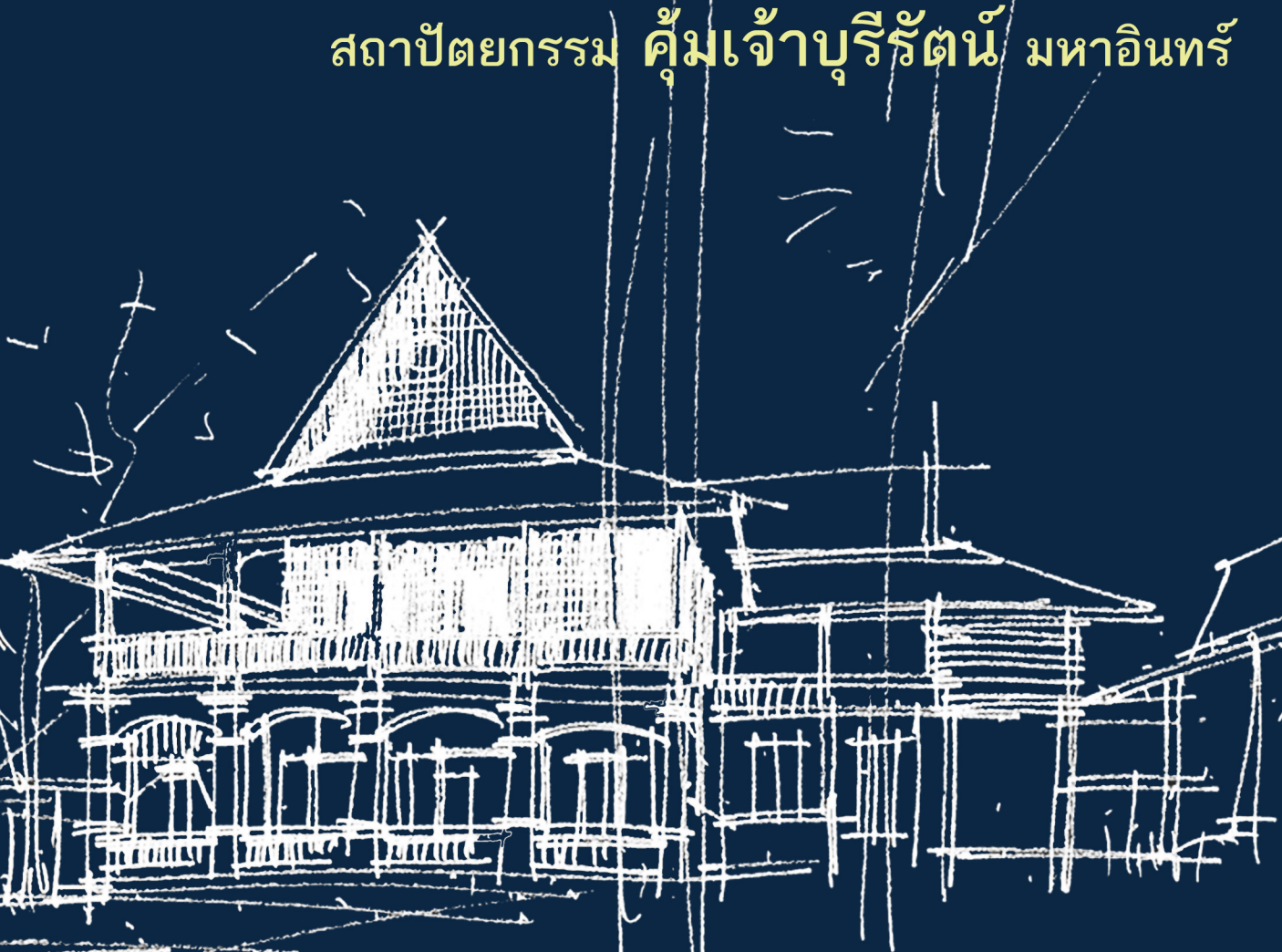
ผศ.ดร.ปิยเดช อัครโพธิวงศ์

สถาปัตยกรรม

ที่ถูกเปลี่ยนผ่านตามกาลเวลา
เรื่องราวของการเปลี่ยนแปลง
จากอดีตสู่ปัจจุบัน

ยังคงหลงเหลือกลิ่นอายของล้านนา
ในอดีตอยู่หรือไม่ พบคำตอบได้ใน

สถาปัตยกรรม **คุ้มเจ้าบุรีรัตน์** มหาอินทร์

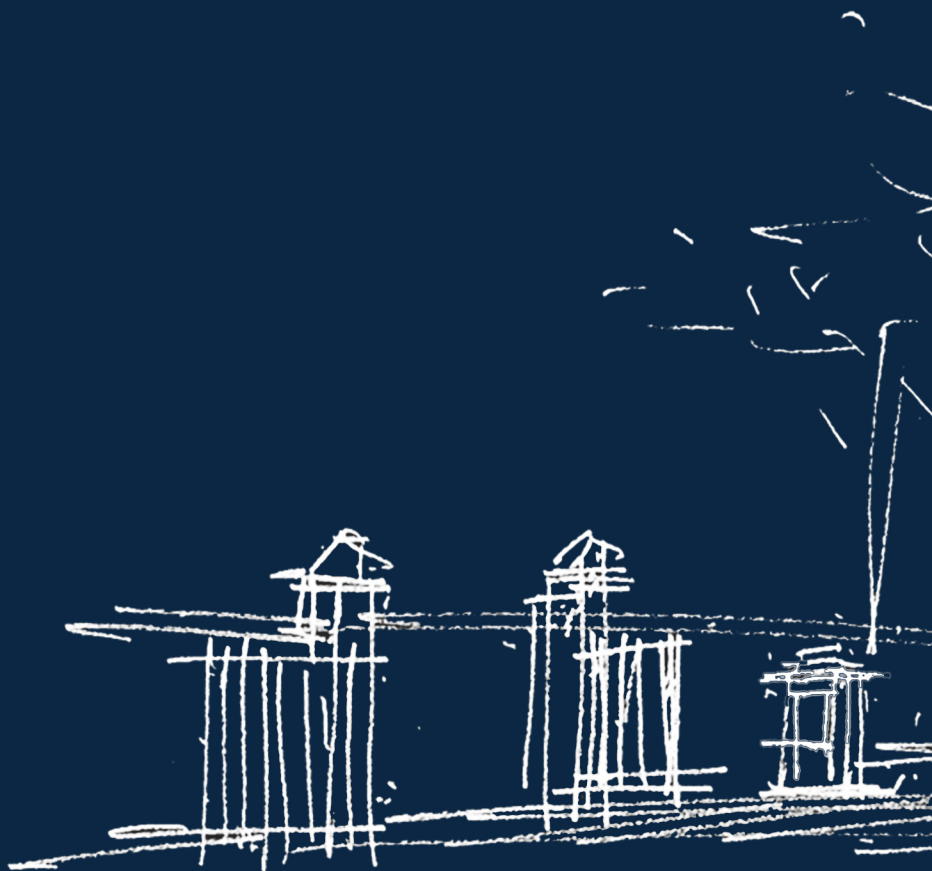

CHIANG MAI
UNIVERSITY PRESS

ISBN (e-Book) : ๙๗๘-๖๑๖-๙๘๔-๕๕-๘

9 786163 984548

บทที่ ๑

คัม (ของ) เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

รูปที่ ๑.๑ แผนที่วัดคุ้มเจ้าในเชียงใหม่
ที่มา: หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ

ประวัติศาสตร์ของคุ่มเจ้า – ผู้ครองนครเชียงใหม่

คำว่า “คุ่ม” ในภาษาเหนือแปลความได้ว่า “วัง” หรือ “ที่ประทับ” ของเจ้านายฝ่ายเหนือ ทั้งนี้ อาจมีความหมายได้หลายนัยขึ้นอยู่กับฐานันดรศักดิ์หรือเกียรติยศของเจ้าผู้ครองนครว่า มีศักดิ์ฐานะใดเนื่องจากเจ้านายฝ่ายเหนือมีลักษณะการปกครองแบบประเทศราช กลุ่มเมืองฝ่ายเหนือจะประกอบไปด้วยหัวเมืองใหญ่ต่างๆ เช่น เมืองเชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน แต่ละเมืองประเทศราชจะมีการปกครองตัวเองโดยมีผู้ครองนคร หรือ “เจ้าหลวง” หรือเทียบเท่าตำแหน่ง “พระยาประเทศราช” แต่หากเจ้าหลวงองค์ใดได้รับการแต่งตั้งจาก “สยาม” ให้ได้รับบรรดาศักดิ์ มีตำแหน่งเป็น “พระเจ้า” จะถือเป็นเจ้าผู้ปกครองหัวเมืองประเทศราชล้านนาทั้งปวง ซึ่งเป็นบรรดาศักดิ์ที่สูงกว่าเจ้าหลวงคุ่มของเจ้าหลวง จึงมีชื่อเรียกแตกต่างกันไปตามฐานันดรศักดิ์ โดยสามารถแบ่งได้เป็น

“คุ่มเจ้าหลวง” หมายถึง “พระราชวัง” ของพระยาประเทศราช เป็นที่ประทับของเจ้าผู้ครองเมืองประเทศราชล้านนานั้นๆ มีศักดิ์สูงสุดของเมืองในแต่ละสมัย โดยลูกของเจ้าหลวงมักได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าไปด้วย แต่เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นก็มักจะแยกย้ายออกไปสร้างวัง หรือ คุ่มของตนเอง หากเจ้าหลวงองค์เก่าถึงพิราลัย ที่ประทับของเจ้าหลวงองค์ใหม่ก็จะถูกสถาปนาเป็น “คุ่มเจ้าหลวง” ต่อไปในเวลาหนึ่งๆ จึงมักจะปรากฏคุ่มเจ้าหลวงอยู่เพียงแค่มุมเดียวในแต่ละเมือง เช่น คุ่มเจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ คุ่มเจ้าหลวงเมืองน่าน

อย่างไรก็ตามหากเจ้าหลวงผู้ปกครองเมืองนั้นๆ ได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น “พระเจ้า” เจ้านายมักมีธรรมเนียมในการสร้างคุ่มใหม่ ซึ่งจะเรียกว่า “หอคำ” หรือ “เวียงแก้ว” หมายถึง “พระราชวัง” โดยอาจรื้อคุ่มเจ้าหลวงเดิมแล้วสร้างใหม่ในที่เดิม หรือ สร้างในที่ใหม่เลยก็ได้ ภายในพื้นที่จะใช้ในการประทับพักผ่อน ทรงงาน และเป็นที่อยู่อาศัยของเจ้าหลวงและข้าราชการแตกต่างจาก “คุ่มเจ้า” ที่เป็นที่ประทับของเจ้านายอื่นๆ ซึ่งจะเรียกที่พำนักว่า “คุ่ม” แต่เพียงอย่างเดียว^{๑๑}

- กรณีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้สถาปนา “พระยาเชียงใหม่กาวิละ” ขึ้นเป็น “พระเจ้าเชียงใหม่” เจ้ากาวิละจึงได้สร้าง “เวียงแก้ว” ขึ้นประดับเกียรติยศ^{๑๒}

- กรณีการสถาปนา “พระยานครลำปางดวงทิพย์” เป็น “พระเจ้านครลำปาง” ในสมัยรัชกาลที่ ๒ เจ้านครลำปางได้สร้าง “หอคำ” ขึ้นประดับเกียรติยศขึ้นภายในคุ่มหลวง^{๑๓}

- กรณีที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา “พระยานครนันทยศ” ขึ้นเป็น “เจ้านันทวรฤทธิเดชฯ” ในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ จึงมีการสร้าง “หอคำ” ขึ้น โดยให้เรียกว่า “คุ่มแก้ว” ให้พิเศษขึ้นตามเกียรติยศเดิม ...

^{๑๑} คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) , ๒๕๔๔, หน้า ๕.

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒ หน้า ๒๐๒, “บันทึกชี้แจงเรื่องคุ่มหลวงเมืองนครลำปาง”, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

^{๑๓} เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรัชมะมီး, ๒๕๕๖, หน้า ๒๐๓.

อย่างไรก็ตามเมื่อเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช เป็นเจ้านครน่านเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ ก็ประทับที่คุ่มแก้วเช่นกัน แต่ให้กลับเรียกเป็น “คุ่มหลวง” ดังเช่น คุ่มของเจ้าหลวงเมืองน่านแต่เดิมมา^{๑๔}

ดังนั้น “หอคำ จึงไม่ได้มีในทุกเมืองประเทศราช เพราะเป็นเครื่องประดับเกียรติยศพิเศษสำหรับตัวเจ้าผู้ครองต่อเจ้าผู้ครองเมืองคนใดได้รับเกียรติยศพิเศษสูงกว่าเป็นเจ้าผู้ครองเมืองโดยสามัญ เช่น ทรงตั้งเป็น “พระเจ้า” จึงสร้างหอคำขึ้นเป็นที่อยู่เฉลิมเกียรติยศนั้น แต่เมื่อถึงพิราลัยแล้วก็มักร้อยย้ายหอคำไปถวายวัดตามประเพณี”^{๑๕}

“คุ่มเจ้า” หมายถึง “วัง” ของเจ้านายฝ่ายเหนือที่เป็นเจ้านายทั่วๆ ไป ที่มีใช้เจ้าหลวงในแต่ละเมืองจึงอาจมีได้มากมายหลายคุ่ม ซึ่งแม้จะมีหลายแห่งแต่ก็เป็นของเจ้านายทั่วๆ ไป^{๑๖} โดยอาจเป็นคุ่ม หรือ วังที่ประทับของ “เจ้าชั้นห้าใบ” อันหมายถึง เจ้านายระดับสูงที่มีอำนาจปกครองบ้านเมืองในตำแหน่งบริหารต่างๆ รองลงมาจากตำแหน่งสูงสุดที่จะประทับที่คุ่มหลวง คือ เจ้าผู้ครองนคร (เจ้าหลวง) และอีก ๔ ตำแหน่ง ที่จะประทับที่ “คุ่มเจ้า” คือ เจ้าอุปราช (เจ้าหอหน้า) เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และเจ้ารัตนะหัวเมืองแก้ว (ทั้งนี้ในสมัย พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ปี พ.ศ. ๒๓๙๙ ตำแหน่งสุดท้ายได้มีการเปลี่ยนชื่อตำแหน่งให้เป็น “เจ้าบุรีรัตน์”^{๑๗}) ตัวอย่างคุ่มเจ้าที่รู้จักกันดีในจังหวัดเชียงใหม่ เช่น คุ่มเจ้าดารารัศมี คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) เป็นต้น

รูปที่ ๑.๒ แผนที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๓๖
ที่มา: หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยพายัพ

^{๑๔}สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “บันทึกความเห็น เรื่องคุ่มหลวงและหอคำที่เมืองน่าน”, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

^{๑๕}“ที่อยู่อาศัยแบบคุ่ม”, หอสมุดคอนโวลิน, ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา, ดิพม์ครั้งแรกที่หนังสือพิมพ์หอคำล้านนา, สิบคั่นเมื่อ ๒๐ ค.ค. ๒๕๖๑, ที่ http://www.lanna-arch.net/art/sculpture_place/khum

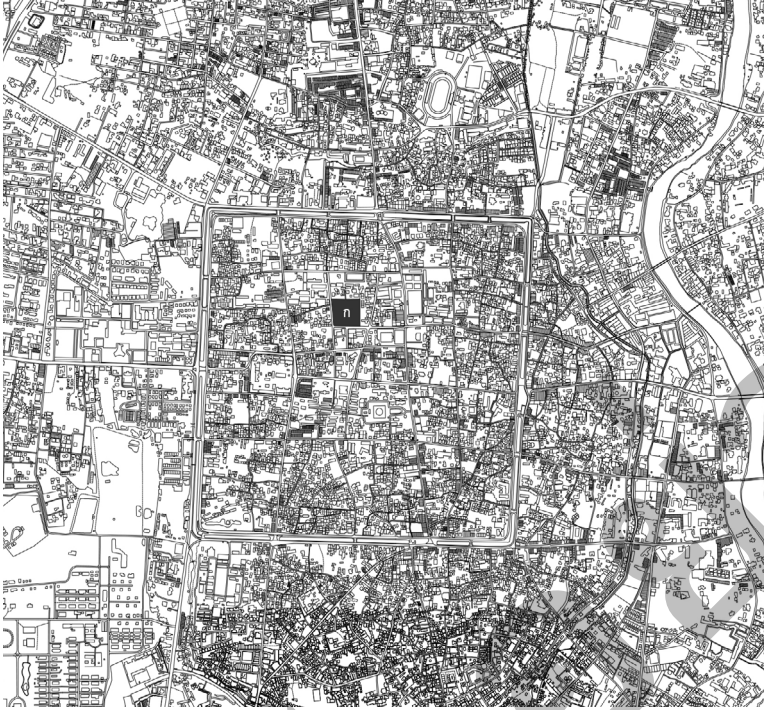
^{๑๖}ประวัติศาสตร์ล้านนา, ๒๕๕๓, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, หน้า ๓๒๕

^{๑๗}ตำนานรักมะลิ และเจ้านายฝ่ายเหนือ, ๒๕๕๖, หน้า ๑๕.

ลำดับและตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

คุ่มหลวงเวียงแก้วของพระเจ้ากาวิละฯ

เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ องค์ที่ ๑ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ๒๓๔๙

รูปที่ ๑.๓ ตำแหน่งคุ่มเจ้าหลวงของพระเจ้ากาวิละ
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ก คือ คุ่มแรกของเมืองเชียงใหม่ถูกสร้างในสมัยพระเจ้ากาวิละฯ ซึ่งย้ายมาจากลำปางตามคำสั่งจากราชสำนักที่กรุงเทพฯ โดยเมืองเชียงใหม่ก่อนพระเจ้ากาวิละฯ จะเข้ามา ถูกทิ้งร้างไว้กว่า ๒๐ ปี^{๑๔} ในสมัยพระเจ้ากาวิละฯ มาตั้งเมืองนั้นได้สร้างคุ่มเจ้าหลวง โดยเลือกที่ตั้งอยู่บริเวณใจกลางเมืองเชียงใหม่ค่อนข้างไปทางเหนือ

ในการสร้างคุ่มเจ้าหลวงของพระเจ้ากาวิละฯ นั้นไม่ได้สร้างเพียงคุ่มเจ้าหลวงเพื่อพักอาศัยอย่างเดียว แต่ในพื้นที่จะใช้เป็นที่ประทับ ที่ทรงงาน และที่อยู่อาศัยของข้าราชการบริพาร ดังนั้นในบริเวณคุ่มเจ้าหลวงจึงมีการสร้างกลุ่มอาคาร อันประกอบไปด้วย คุ่มหลวง ท้องพระโรง หอราชมณเฑียร หลวงข้าว โรงละคร โรงรถ โรงช้างต้น โรงครัว ที่พักอาศัย ช่างฟ่อน ช่างดอก และอื่นๆ ซึ่งใช้พื้นที่ค่อนข้างมาก

เมื่อดูจากแผนที่เชียงใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๕^{๑๕} จะเห็นได้ว่าบริเวณพื้นที่ถูกเน้น คือบริเวณที่ตั้งคุ่มเจ้าหลวงของพระเจ้ากาวิละฯ เดิมและมีการตัดแบ่งพื้นที่ภายหลังเมื่อมีการเปลี่ยนพื้นที่บริเวณนี้ให้เป็นทัณฑสถานหญิงจังหวัดเชียงใหม่ในราวปี พ.ศ. ๒๔๕๑^{๑๖}

^{๑๔} คำนานรักมะเมือะ และเจ้านายฝ่ายเหนือ, ๒๕๕๖, หน้า ๓๕.

ที่ตั้งของคุ่มเจ้ากาวิละฯ เมื่อแรกเข้าพำนักในเมืองเชียงใหม่คือ “เวียงแก้ว” ซึ่งเป็นชื่อที่หมายถึง เขตของพระราชวังเจ้าหลวงการใช้ชื่อเวียงแก้วสามารถย้อนไปได้ถึงสมัยของกษัตริย์ในราชวงศ์มังรายซึ่งสร้างเขตพระราชฐานอยู่ในเขตเวียงแก้วกลางเมืองเชียงใหม่ การที่เจ้ากาวิละฯ ย้อนเอาชื่อกลับมาอาจเพื่อแสดงสิทธิชอบธรรมถึงการเป็นเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เหมือนในอดีตที่รุ่งเรืองของกษัตริย์ราชวงศ์มังรายรวมถึงย้ำความเป็นเจ้าที่มีสิทธิโดยชอบธรรมในการปกครองและพื้นเมืองเชียงใหม่ที่ถูกทิ้งร้างไว้กว่า ๒๐ ปี

“หอคำ”

ภายในเวียงแก้วในสมัยกษัตริย์ราชวงศ์มังรายจะมีเรือนหลายหลัง ทำหน้าที่ใช้สอยแตกต่างกันไป มีคุ่มหลวงที่ใช้เป็นที่พำนักของกษัตริย์ มีหอคำ (โรงคำ) ที่ใช้เป็นท้องพระโรง โดยหอคำจะต้องมีแท่นแก้ว (บัลลังก์) ที่ใช้เวลาออกวาราชการและเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นกษัตริย์ผู้ครองเมือง มีหอเตื่อหอไชย (คือหอมงคฺลที่ใช้สร้งนํ้ามฺทธาภิเชก^{๑๑๑} จะสร้งอยู่ใล้กับหอคำ) หอขวางคืออาคารที่เป็นส่วนเชื่อมต่อกับอาคารต่างๆ เข้าด้วยกัน หอหล่ม หมายถึงหอพระคลังและหอเสบียง หอพระ หอธรรม โรงช้างโรงม้า^{๑๑๒}

เมื่อดูจากการเรียกชื่อพื้นที่พำนักของเจ้ากาวิละฯ ว่าตั้งให้สอดคล้องกับสมัยราชวงศ์มังรายแล้วการสร้างกลุ่มอาคารภายในเวียงแก้วน่าจะเป็นการสร้างกลุ่มอาคารในลักษณะเดียวกัน ซึ่งทำให้ภายในเวียงแก้วจะมีการสร้างทั้งคุ่มหลวง ทั้งหอคำ อาจมีหอเตื่อหอไชย หอขวาง และอาคารอื่นๆ แต่อาคารสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ถึงการครอบครองพื้นที่นครเชียงใหม่โดยชอบธรรมและในสถานะของเจ้าหลวงคือ หอคำจะต้องมีการสร้างขึ้นภายในเวียงแก้ว

รูปที่ ๑.๔ แผนที่เมืองเชียงใหม่
ที่มา: หอดจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ

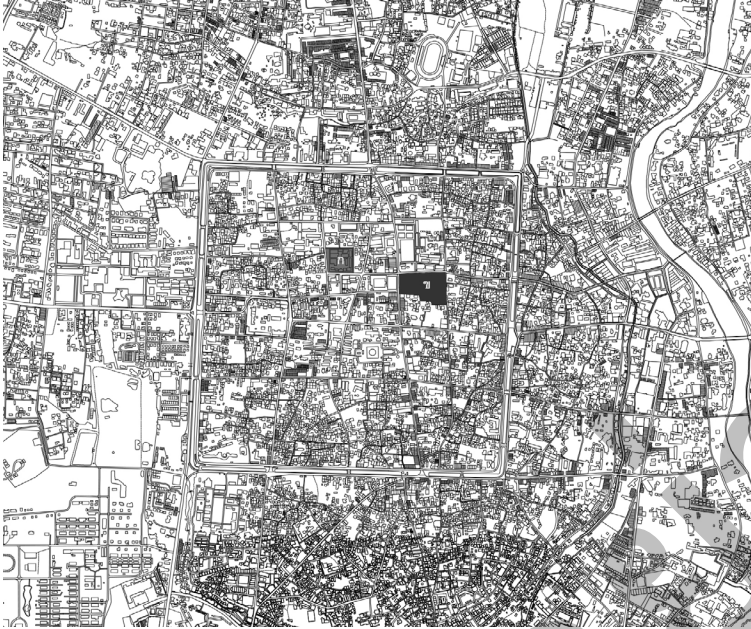
^{๑๑๑} ปรับปรุงจากหอดจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ พ.๑.๒๖ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ร ๒๑๘/๔๕ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๑ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช ๑๒๕๕ (วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๖) พระราชทานเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง

^{๑๑๒} คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (มหานรินทร์), ๒๕๔๙, หน้า ๕.

^{๑๑๓} การสร้งนํ้าในพิธีสำคัญต่างๆ

^{๑๑๔} กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่, ๒๕๖๐, หน้า ๑๔.

คัมเจ้าหลวงองค์ที่ ๒ คือพระยารธรรมลังกา ปกครองเชียงใหม่ในช่วงปี พ.ศ. ๒๓๔๙ - ๒๓๖๔

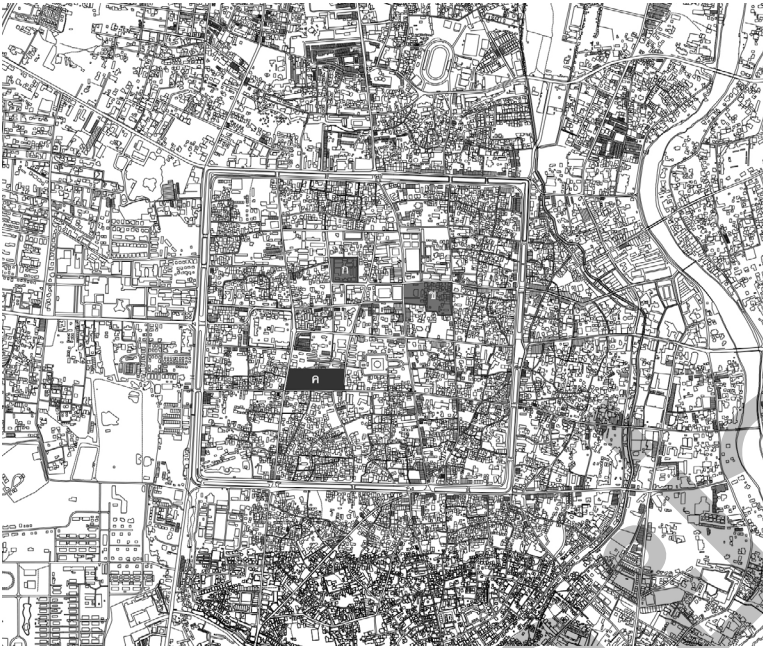
รูปที่ ๑.๕ ที่ตั้งของคัมเจ้าหลวงพระยารธรรมลังกา
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ข คือที่ตั้งเดิมของคัมเจ้าหลวงพระยารธรรมลังกา แต่ปัจจุบันกลายเป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าคัมเจ้าหลวงไม่ได้เป็นเพียงที่ประทับของเจ้าหลวงเท่านั้น แต่ยังใช้ในการประกอบราชกิจต่างๆ สิ่งก็ตามมาคือ ความต้องการใช้พื้นที่ขนาดใหญ่ใจกลางเมืองเพื่อสร้างสิ่งปลูกสร้างที่จำเป็นในงานราชการต่างๆ คัมเจ้าหลวงพระยารธรรมลังกาจึงมีอาณาเขตตั้งแต่สี่แยกโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยลงไปทางทิศใต้ถึงสี่แยกกลางเวียงและด้านตะวันออกติดวัดพันอัน ไปทางตะวันตกถึงสี่แยกตลาดบุญอยู่พานิชย์^{๑๓-๑๓๓}

แต่ปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้ถูกเปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการทั้งหมดเนื่องด้วยนโยบายการปกครองจากราชสำนักสยามในช่วงรัชกาลที่ ๕ ที่ทรงเปลี่ยนการปกครองจากหัวเมืองประเทศราชเป็นมณฑลเทศาภิบาล การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวสร้างระบบการปกครองแบบรวมศูนย์และใช้ข้าราชการมาปกครองในเขตมณฑลเทศาภิบาล เชียงใหม่และเขตภาคเหนือตอนบนเปลี่ยนเป็นเขตมณฑลพายัพและมีข้าหลวงเทศาภิบาลรวมถึงข้าราชการที่เข้ามาสร้างระบบราชการแบบใหม่ และต้องการสถานที่สำหรับสร้างอาคารราชการ ทำให้คัมเจ้าหลวงเดิมจึงทยอยเปลี่ยนเป็นอาคารราชการประเภทต่างๆ จนทำให้ถึงปัจจุบัน พื้นที่ของคัมเจ้าหลวงพระยารธรรมลังกาถูกเปลี่ยนไปใช้ในงานราชการต่างๆ แทบทั้งหมด

^{๑๓๓} คัมเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) , ๒๕๔๙, หน้า ๕.

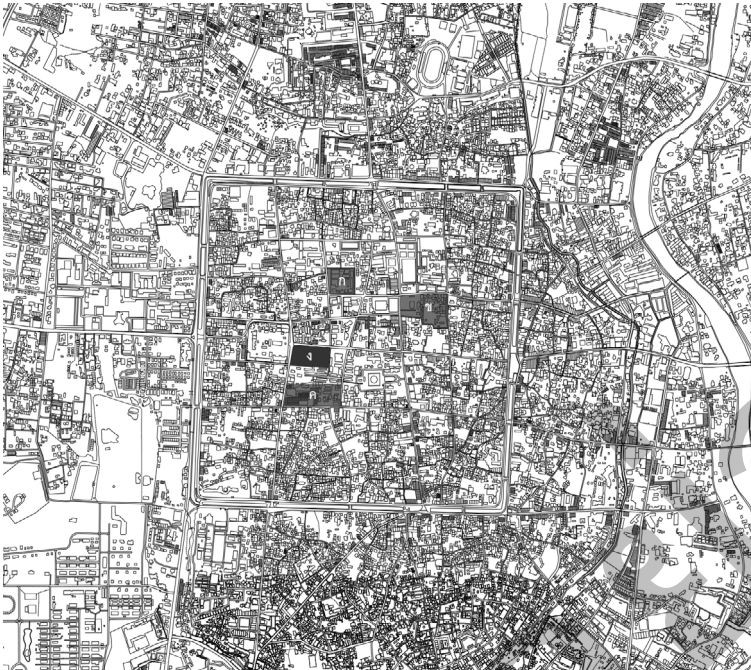
คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๓ พระยาคำฝั้น
ปกครองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๖๖ - ๒๓๖๘

รูปที่ ๑.๖ ที่ตั้งคุ่มเจ้าหลวงพระยาคำฝั้น
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ค คุ่มเจ้าหลวงพระยาคำฝั้น อยู่เยื้องลงมาทางใต้ของกลางเวียงเชียงใหม่ ในปัจจุบัน
พื้นที่ดั้งเดิมคุ่มเจ้าหลวงแห่งนี้กลายเป็นที่เอกชนและมีการสร้างตึกแถวยาวตลอดถนน

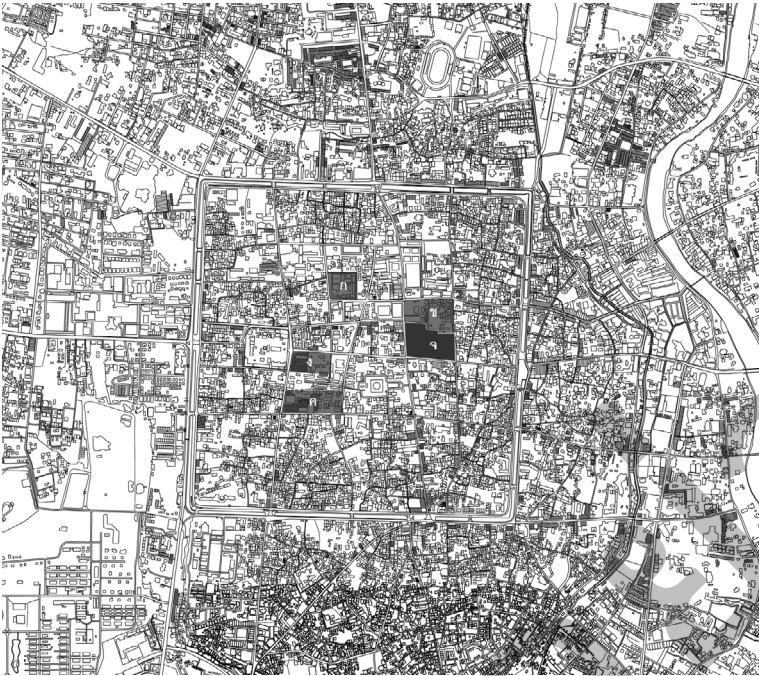
คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๔ พระยาพุทธวงศ์ ปกครองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๓๘๙

รูปที่ ๑.๗ ที่ตั้งคุ่มหลวงพระยาพุทธวงศ์
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ก คือ ที่ตั้งของคุ่มหลวงพระยาพุทธวงศ์ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของคุ่มพระยาคำฝั้น ตั้งอยู่หน้าวัดพระสิงห์^{๑๑๔} ปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้กลายเป็นที่ดินของเอกชนและถูกปรับเปลี่ยนเป็นตึกแถวตลอดความยาวถนนเช่นเดียวกับคุ่มหลวงพระยาคำฝั้น

คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๕ พระเจ้ามโหตรประเทศ ปกครองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๙๐ - ๒๓๙๗

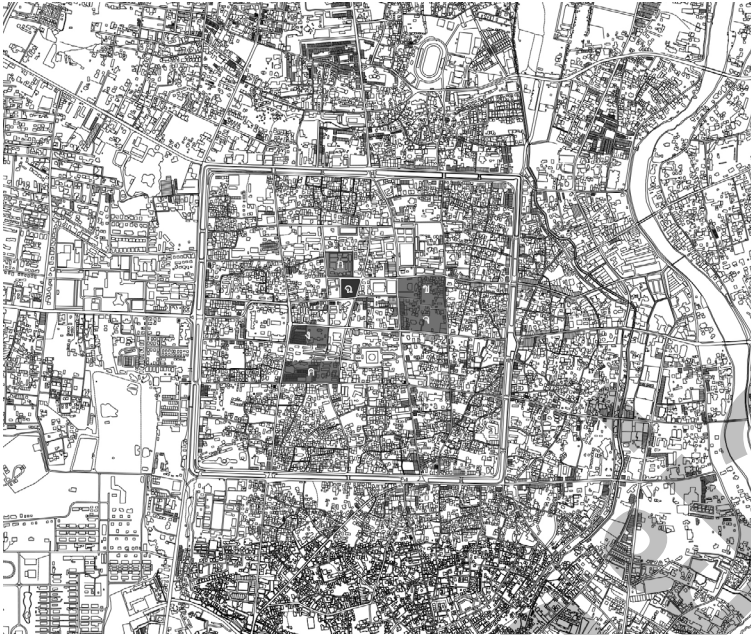

รูปที่ ๑.๘ ที่ตั้งคุ่มเจ้าหลวงพระเจ้ามโหตรประเทศ
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ จ เป็นที่ตั้งของคุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๕ เจ้าหลวงพระเจ้ามโหตรประเทศ เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ที่คลุมสี่แยกโรงเรียนยุพราชไปจนถึงสี่แยกกลางเวียงคลุมไปถึงวัดพันอันและสี่แยกตลาดบุญอยู่พานิชย์ ซึ่งในปัจจุบันพื้นที่แถบนี้ทั้งหมดได้กลายเป็นที่เอกชนและบางส่วนกลายเป็นที่ของโรงเรียนยุพราช^{๑๑๕} ประเด็นที่น่าสนใจคือคุ่มเจ้าหลวงของพระเจ้ามโหตรประเทศ (องค์ที่ ๕) ภายหลังเมื่อไม่ได้ใช้แล้ว ในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ คุ่มที่ทำจากไม้สักทั้งหลังนี้ก็ถูกย้ายมาเป็นวิหารวัดพันเตา

^{๑๑๕} เพ็ชรลานนา เล่ม ๑, ๒๕๓๘, หน้า ๑๘.

คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๒ พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ปกครองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๓๙๙ - ๒๔๑๓

รูปที่ ๑.๙ ที่ตั้งคุ่มเจ้าหลวงพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ข เป็นที่ตั้งของคุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๒ เจ้าหลวงพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ในสมัยของพระเจ้ากาวิโลรสฯ เป็นต้นมา บริเวณกลางเวียงจะมีการสร้างหอคำและคุ่มของเหล่าเจ้าทั้งหลายก็จะอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงโดยมีลักษณะที่วางตัวกลุ่มอาคารในลักษณะเดียวกับกลุ่มวังของราชสำนักสยาม ที่แบ่งออกเป็นวังหลวง วังหน้า และวังหลัง โดยเรียกว่า ราชสันนิเวศน์ หอคำพระราชวังหลวง เจ้ามหาอุปราชชะวังหน้า เจ้ารัตนราชชะวังหลัง^{๑๑๖} ปัจจุบันพื้นที่เหล่านี้กลายมาเป็นหอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่^{๑๑๗}

ประเด็นของคุ่มเจ้าหลวงนับจากสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ มาจนถึงเจ้าหลวงองค์ที่ ๒ คือในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ เมืองเชียงใหม่เป็นการปกครองแบบหัวเมืองประเทศราชของสยามที่เจ้าหลวงเมืองประเทศราชจะส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปยังกรุงเทพฯ ทุกๆ ๓ ปี แต่หลังจากสมัยเจ้าหลวงกาวิโลรสฯ ซึ่งอยู่ในช่วงการครองตำแหน่งของเจ้าอินทวิชยานนท์ระบบการปกครองของสยามได้เปลี่ยนเป็นมณฑลเทศาภิบาลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบการปกครองแบบประเทศราชเดิมที่เจ้าหลวงมีอำนาจเต็มในพื้นที่ปกครองของตนเอง มาเป็นระบบราชการที่มีการส่งข้าหลวงมาร่วมปกครองกับหัวเมืองเทศาภิบาล ทั้งนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อการมีอยู่ของคุ่มหลวง

รูปที่ ๑.๑๐ หอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่
ที่มา: ผู้แต่ง

^{๑๑๖}พระเจ้ากาวิโลรสแห่งนครเชียงใหม่, มปป., มปป.

^{๑๑๗}หอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ถูกปรับเปลี่ยนการใช้งานมาจากศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิมที่สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๖๙ ปัจจุบันศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ถูกย้ายไปอยู่ที่ศูนย์ราชการ ค.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่

“เวียงแก้ว”

ในระบบของหัวเมืองประเทศราชจะมีเจ้าหลวงที่มีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองเหล่านี้ เจ้าหลวงจะได้รับการแต่งตั้งพระเกียรติยศมาจากสยาม และจะมีตำแหน่งพระเจ้าประเทศราชที่จะถูกประทานให้กับเจ้าหลวงองค์สำคัญซึ่งจะทำให้มีเกียรติยศเหนือเจ้าหลวงองค์อื่นๆ เจ้าหลวงในภาคเหนือขณะนั้นจะมีอยู่ในพื้นที่ ๕ หัวเมืองคือ ลำปาง เชียงใหม่ ลำพูน แพร่ และน่าน ในเจ้าหลวงทั้ง ๔ พระองค์ของเมืองเชียงใหม่ มีถึง ๔ พระองค์ที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ มีการบันทึกไว้ถึงธรรมเนียมในเขตประเทศราชล้านนาว่าหากเจ้าหลวงองค์ใดได้รับการยกพระเกียรติขึ้นเป็นพระเจ้านครเชียงใหม่ ก็จะสร้าง “เวียงแก้ว” ขึ้นเพื่อใช้พำนักอาศัย (หรือเข้าพำนักในเวียงแก้วของพระเจ้านครเชียงใหม่องค์ก่อน โดยถือว่าเป็นที่พำนักสำหรับเจ้าหลวงที่มีพระเกียรติยศสูงยิ่ง เหนือกว่าเจ้าทางเหนือทั้งหมด^{๑๑๔})

เจ้าหลวงองค์ใดยังไม่ถูกยกเป็นพระเจ้าประเทศราชก็จะไม่อาศัยอยู่ในคุ้มหลวงเดิม แต่จะสร้างคุ้มหลวงของตัวเองขึ้นใหม่ (หรืออยู่ที่เดิมก่อนรับตำแหน่งเจ้าหลวง) อย่างไรก็ตามการถือธรรมเนียมดังกล่าวปรากฏในหลักฐานว่าเป็นไปได้ว่าเริ่มต้นในเจ้าหลวงองค์ที่ ๔ คือ เจ้าหลวงพุทธวงศ์ ซึ่งเรียบเรียงเหตุการณ์ได้ดังต่อไปนี้

“หอเทียม”

เริ่มจากเมื่อครั้งพระเจ้ากาวิละฯ ยกครัวเรือนมาจากเวียงป่าซางเข้าปกครองเชียงใหม่ ก็ได้ไปพักพลที่วัดเชียงมั่นหนึ่งคืน จากนั้นจึงได้ย้ายเข้ามาพำนักที่เวียงแก้วเป็นการถาวร (พระเจ้ากาวิละฯ ถึงแก่พิราลัยในปี พ.ศ. ๒๓๕๖) เวียงแก้วดังกล่าวเข้าใจว่าเป็นพื้นที่เดิมของเวียงแก้วในสมัยพ่อขุนเม็งราย ต่อมาพระยาธรรมลังกาและพระยาคำฝั้นเมื่อขึ้นเป็นเจ้าหลวงนครเชียงใหม่ตามลำดับ ก็ได้ย้ายเข้ามาพำนักอยู่ในพื้นที่เวียงแก้วที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเจ้าหลวงทั้ง ๓ พระองค์เมื่อได้รับตำแหน่งเจ้าหลวงนครเชียงใหม่ก็ได้อาศัยเข้ามาพำนักอาศัยในเวียงแก้วทั้งหมด ซึ่งในที่นี้เป็นไปได้ว่าทั้ง ๓ พระองค์เป็นพี่น้องกันและต่างถือว่าเป็นเชื้อสายเจ้าเจ็ดตนที่มีศักดิ์เทียมกัน จึงอาจใช้หอคำเดียวกันได้ แต่เมื่อถึงแผ่นดินของเจ้าหลวงพุทธวงศ์ซึ่งสืบเชื้อสายจากนายพ่อเรือนซึ่งถือศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องของเชื้อสายเจ้าเจ็ดตน ไม่ใช่วงศ์เจ้าเจ็ดตนโดยตรง จึงได้ทรงสร้าง “หอเทียม” ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๖๙ เพื่อใช้เป็นที่ว่าราชการภายในเวียงแก้ว ไม่ได้ใช้หอคำเดิมของพระเจ้ากาวิละฯ

หอเทียมนี้ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของหอคำในเวียงแก้ว ในเจ้าหลวงทั้ง ๔ พระองค์นี้มีเพียงเจ้าหลวงกาวิละฯ เพียงพระองค์เดียวที่ได้วยยศเป็น พระเจ้าประเทศราช การสร้างหอเทียมของเจ้าหลวงพุทธวงศ์แสดงให้เห็นถึงการยอมรับในตำแหน่ง พระเกียรติยศพระเจ้า

^{๑๑๔}หมายเหตุ เจ้าเจ็ดตน คือ กลุ่มพี่น้องของเจ้ากาวิละฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์แรก โดยกลุ่มพี่น้องนี้เป็นบุตรชาย ๗ คนของเจ้าฟ้าชายแก้วซึ่งเป็นลูกของหนานทิพย์ช้างเจ้าเมืองลำปาง ที่บึงทั้ง ๗ คนมีบทบาทสำคัญในยุคที่ล้านนามาผลักดันอำนาจของพม่าออกไปและไปขึ้นอยู่กับสยามแทน ภายหลังเจ้าเมืองสำคัญของล้านนาอันประกอบด้วย ลำปาง เชียงใหม่ ลำพูนน่านแล้วแต่สืบเชื้อสายมาจากกลุ่มเจ้าเจ็ดตนแทบทั้งสิ้น

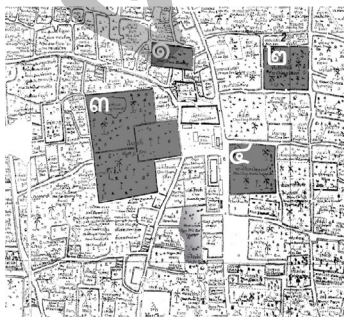
^{๑๑๕}เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ, ๒๕๕๖, หน้า ๒๐๓.

ประเทศราชที่มีตำแหน่งสูงยิ่ง การมีตำแหน่งเจ้าหลวงที่ยังไม่ได้ด้วยพระยศถึงพระเจ้าประเทศ ราชลำดับชั้นฐานานุกัตต์ของที่ประทับออกราชการจึงต้องสร้างขึ้นใหม่โดยกำหนดเป็น หอเทียมที่มีฐานานุกัตต์ไม่เท่าหอคำ รวมถึงเป็นไปได้อีกว่าเจ้าหลวงพุทธวงค์นั้นไม่ได้อยู่ในสายเจ้าเจ็ดตนที่สืบมาจากเจ้าฟ้าชายแก้วที่เป็นบิดาของสายเจ้าเจ็ดตน แต่สืบวงศ์มาจากนายพ่อเรือน^{๑๑๔} ซึ่งเป็นน้องชายของเจ้าฟ้าชายแก้ว การไม่ใช่หอคำจึงอาจแปลความถึงสายเชื้อวงศ์ที่แยกสายออกมาจากเชื้อสายเจ้าเจ็ดตน ของเจ้าหลวงพุทธวงค์ก็เป็นได้

ต่อมาเมื่อพระยาอุปราชมหาวงษ์ได้ครองนครเชียงใหม่ก็ได้ประทับใช้หอเทียมนี้โดยไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้สร้างหอคำ^{๑๑๕} แม้ว่าจะได้รับอวยพระยศเป็นพระเจ้านิทรประเทศแต่ก็ได้รับอวยยศขณะป่วยก่อนพิราลัยเพียง ๕ เดือนเศษ ซึ่งเป็นไปได้ว่าทำให้สร้างหอคำประดับเกียรติยศไม่ทัน

เมื่อมาถึงสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖ ในช่วงแรกเริ่มเมื่อครองเมือง เจ้ากาวิโลรสฯ ได้ใช้หอเทียมต่อจากพระเจ้านิทรประเทศ แต่เมื่อได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้ากาวิโลรสฯ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ พระองค์ก็ได้สร้างหอคำขึ้น โดยสร้างในที่ของหอเทียมที่อยู่พื้นที่ด้านทิศใต้ลงมาจากหอคำพระเจ้ากาวิโลรสฯ

เหตุการณ์ทั้งหมดนี้เกิดในช่วงที่เชียงใหม่ยังอยู่ในฐานะหัวเมืองประเทศราช และยังมีหัวเมืองอื่นๆ อีก ๔ หัวเมืองตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วที่ยังได้รับอวยยศให้มีเจ้าล้านนาและมีเจ้าหลวงปกครอง แต่เมื่อเปลี่ยนการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล^{๑๑๖} ก็เริ่มมีการจำกัดอำนาจหน้าที่ของเจ้าหลวงและเจ้าที่ปกครองล้านนา เจ้าหลวงองค์ที่ ๗ ของเมืองเชียงใหม่คือ เจ้าอินทวิชยานนท์ ได้ปรับตัวเข้าหาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ และได้สร้างคุ้มหลวงเวียงแก้วขึ้นใหม่ออกจากเวียงแก้วเดิมมาอยู่ที่บริเวณโรงเรียนยุพราชในปัจจุบัน (ส่วนหนึ่งเพราะเจ้าอินทวิชยานนท์ได้รับอวยยศขึ้นเป็นพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงมีสิทธิชอบธรรมในการสร้างเวียงแก้วขึ้นใหม่) ทำให้เวียงแก้วที่เป็นที่พำนักของเจ้าหลวงเชียงใหม่แต่เดิมตลอดช่วงการปกครองของเจ้าหลวงทั้ง ๖ พระองค์ได้สิ้นสภาพลง (พ.ศ. ๒๔๑๓) และถูกปล่อยทิ้งร้าง

รูปที่ ๑๑๑ ที่ตั้งคุ้มหลวงเวียงแก้วสมัยพระเจ้ากาวิโลรสฯ เทียบกับคุ้มหลวงพระเจ้าอินทวิชยานนท์
ที่มา: ดัดแปลงจากแผนที่เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๓๖

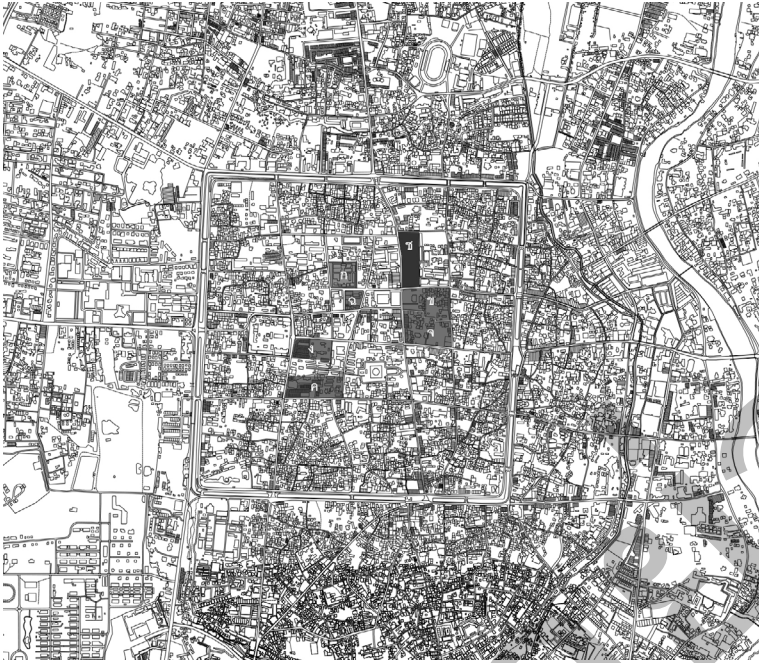
๑. วัดหัวขวง
๒. วัดเชียงใหม่
๓. เวียงแก้ว
๔. คุ้มหลวงพระเจ้าอินทวิชยานนท์

^{๑๑๑}สมุทภาพเชียงใหม่ในอดีต, ๒๕๔๙, หน้า ๓๔.

^{๑๑๒}ในส่วนของหอคำนี้ มีคำว่าหอคำของพระเจ้านิทรประเทศหรือสร้างเป็นวิหารวัดพันเตา ซึ่งทำให้เกิดข้อสันนิษฐาน ๒ ประการ อย่างแรกคือหากพระเจ้านิทรประเทศสร้างหอคำแล้วเสร็จทัน (๕ เดือนก่อนพิราลัย ก็เป็นไปได้ว่าในสมัยพระเจ้านิทรประเทศมีหอคำใหม่ ส่วนอีกข้อสันนิษฐานคือ เป็นหอคำเก่าของพระเจ้ากาวิโลรสฯ ที่ถูกรื้อไปสร้างเป็นวิหารวัดพันเตา (วรชาติ มีชูบท, ๒๕๔๖, หน้า ๒๓๘)

^{๑๑๓}พระเจ้านิทรวิชยานนท์ได้เป็นเจ้าหลวงนครเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๖ มีการส่งข้าหลวงจากสยามมาประจำที่เชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๔๑๗ และเปลี่ยนเป็นมณฑลเทศาภิบาลในปี พ.ศ. ๒๔๒๗

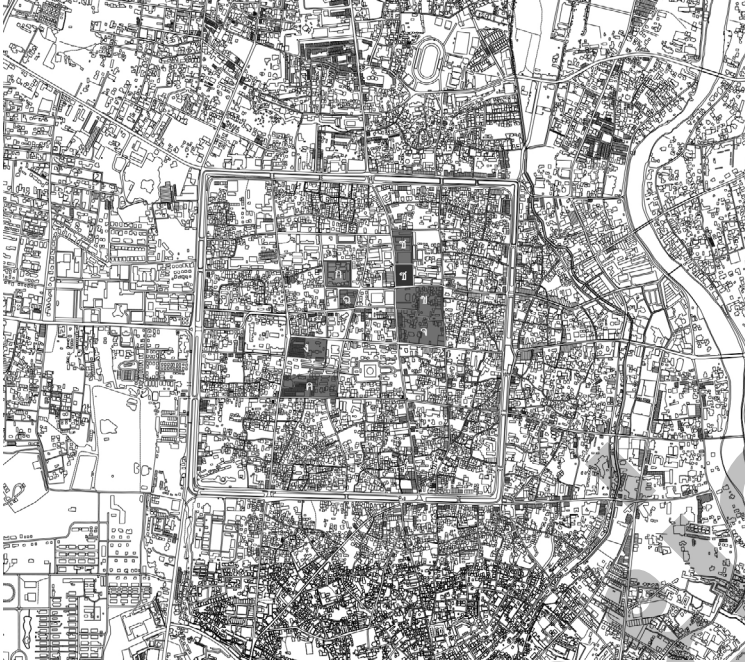
คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๗ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ปกครองเชียงใหม่ปี พ.ศ. ๒๔๑๖ - ๒๔๔๐

รูปที่ ๑.๑๒ คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๗ นี้ปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ข ที่ตั้งของคุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๗ พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ปัจจุบันเป็นพื้นที่ตั้งของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัยแต่อาคารคุ่มเจ้าหลวงเสียหายไปหมดแล้วในสมัยของเจ้าหลวงอินทวิชยานนท์ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลได้มีข้าหลวงเทศาภิบาลที่ถูกส่งมาร่วมปกครองจากทางสยามรวมถึงมีข้าราชการจำนวนหนึ่งที่เข้ามาเพื่อช่วยในการจัดการงานเอกสารราชการต่างๆ ทำให้ต้องมีการจัดพื้นที่ทำงานเพื่อข้าราชการเหล่านั้น จึงทำให้ภายหลังหลายๆ พื้นที่ในเขตเมืองเชียงใหม่ได้ถูกปรับเป็นสถานที่ราชการขึ้น

คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๘ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ปกครองเชียงใหม่ในปีพ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๒

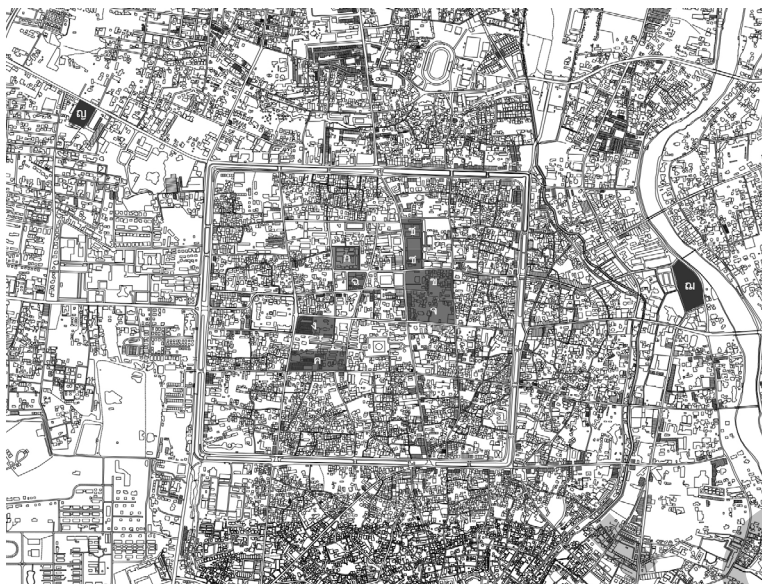
รูปที่ ๑.๑๓ ที่ตั้งคุ่มหลวงเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์อยู่ที่โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยเช่นเดียวกับเจ้าหลวงองค์ที่ ๗
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ซ ที่ตั้งของคุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๘ เจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ ที่ตั้งปัจจุบันอยู่ที่โรงเรียนยุพราชวิทยาลัยเช่นเดียวกับเจ้าหลวงองค์ที่ ๗ แต่อาคารในสมัยของเจ้าหลวงองค์ที่ ๘ นี้ยังคงหลงเหลืออยู่ในโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย คือโรงช่างต้น ปัจจุบันโรงช่างต้นนี้ใช้เป็นอาคารสอนดนตรีของโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

นอกจากนั้นยังมี คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (แก้วมุงเมือง) สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๑ ขณะที่เจ้าแก้วมุงเมือง ณ เชียงใหม่ ดำรงตำแหน่ง เจ้าบุรีรัตน์ ในสมัยเจ้าอินทวโรรสสุริยวงษ์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘ ปัจจุบันคุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (แก้วมุงเมือง) เป็นของโรงงานยาสูบ ซึ่งได้ปรับปรุงเพื่อจัดทำเป็นพิพิธภัณฑ์โรงงานยาสูบ เก็บรวบรวมวัสดุครุภัณฑ์รวมถึงการอนุรักษ์สถาปัตยกรรมโบราณที่มีอายุกว่า ๘๔ ปี ให้ผู้สนใจเข้าชม^{๑๒๖}

^{๑๒๖}คุ่มเจ้าบุรีรัตน์ (แก้วมุงเมือง) , ๒๕๔๕, หน้า ๑๔.

คุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๙ เจ้าแก้วนรรัฐฯ

รูปที่ ๑.๑๔ แผนที่แสดงตำแหน่งคุ่มนอกเขตคูเมือง
ที่มา: ผู้แต่ง

พื้นที่ ๘ ที่ตั้งของคุ่มเจ้าหลวงองค์ที่ ๙ เจ้าแก้วนรรัฐฯ เป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่กว่า ๓๐ ปี ในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๒ - ๒๔๘๒ ทั้งในช่วงก่อนการขึ้นเป็นเจ้าหลวงและหลังการเป็นเจ้าหลวงเชียงใหม่ เจ้าแก้วนรรัฐฯ ได้สร้างและครอบครองอาคารหลายหลังและทั้งหมดถูกเรียกเป็นคุ่มหลวงของเจ้าแก้วนรรัฐฯ โดยหากเรียงการครอบครองตามลำดับจะเริ่มจากที่ดินที่เจ้าอินทนนท์ (ภายหลัง-พระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๗) ยกให้เจ้าแก้ว (ภายหลัง-พลตรีเจ้าแก้วนรรัฐฯ) ให้เป็นเรือนหอเมื่อสมรสกับเจ้าจามรีที่ตำบลป่าตัน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ภายหลังเจ้าแก้วได้ย้ายไปอยู่ที่คุ่มหลวงริมปิง^{๑-๒๓} (ตามรูป ๑.๑๕) ตามคำขอของเจ้าดารารัศมี โดยคุ่มหลวงริมปิงนี้ แต่เดิมเป็นบ้านไม้สักขนาดใหญ่ของหมอมารเรียน เอ ซิค ตกเป็นสมบัติของนายหลุยส์ ที. เลียวโนเวนส์ เนื่องจากเป็นเจ้านิกองมรดกของหมอซิค ภายหลังนายหลุยส์ยกชำระหนี้กองมรดกของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ทำให้บ้านหลังนี้ตกเป็นมรดกของเจ้าดารารัศมีแทนการชำระหนี้ด้วยเงินสด ท้ายสุดเจ้าดารารัศมีจึงยกให้เจ้าแก้วมาอยู่อาศัย ในราวปี พ.ศ. ๒๔๕๒ จนเมื่อเจ้าแก้วขึ้นเป็นเจ้าแก้วนรรัฐฯ ครองเมืองเชียงใหม่แล้วก็ยังใช้คุ่มริมปิงนี้เป็นคุ่มหลวงอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาเจ้าแก้วนรรัฐฯ ได้ไปสร้างคุ่มรินแก้วที่บริเวณถนนห้วยแก้ว ตั้งอยู่ด้านข้างของห้างสรรพสินค้ากาดสวนแก้วในปัจจุบันและได้ยกคุ่มหลวงริมน้ำปิงให้เป็นมรดกแก่อิดาคือเจ้าบัวทิพย์ จากนั้นเจ้าบัวทิพย์ได้ขายต่อนายชู โอสถาปนธ์ และภายหลังคุ่มเจ้าหลวงริมปิงก็ถูกรื้อเพื่อทำเป็นตลาดนรรัฐ

คุ่มเจ้ารินแก้วถูกเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ไปเป็นของบริษัท ส.มิชชันนารี จำกัด ที่ดินหลังการรื้อถอนคุ่มออกแล้วนำมาสร้างเป็นห้วยแก้วเรสซิเดนซ์ที่จะเห็นได้ว่าคุ่มสำคัญในสมัยเจ้าแก้วนรรัฐฯ มี ๒ คุ่ม คือคุ่มหลวงริมน้ำปิง (พื้นที่ ๘) และคุ่มรินแก้ว (พื้นที่ ๙) ซึ่งทั้ง ๒ คุ่มตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมือง ไม่เหมือนคุ่มเจ้าหลวงองค์อื่นๆ ก่อนหน้าที่ตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองเชียงใหม่ทั้งหมด

รูปที่ ๑.๑๕ คุ่มหลวงริมน้ำปิง
ที่มา: สมุดภาพเชียงใหม่ในอดีต, หน้า ๘๓

รูปที่ ๑.๑๖ คุ่มรินแก้ว ถนนห้วยแก้ว
ที่มา: เจ้านายฝ่ายเหนือ @tipjakarathiwang

^๑ สมุดภาพเชียงใหม่ในอดีต, ๒๕๔๔, หน้า ๓๔

สถาปัตยกรรมคัมเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์)
ภาพปัจจุบันของที่ตั้งคัมเจ้าต่างๆ

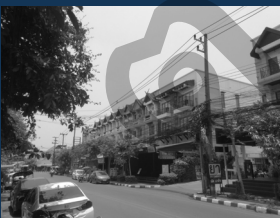
รูปที่ ๑.๑๗ ที่มณฑลสถานหญิงเชียงใหม่
ที่มา: ผู้แต่ง

รูปที่ ๑.๑๘ สถานที่ราชการและเอกชน
ที่มา: ผู้แต่ง

รูปที่ ๑.๑๙ ที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์
ที่มา: ผู้แต่ง

รูปที่ ๑.๒๐ ที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์
ที่มา: ผู้แต่ง

รูปที่ ๑.๒๑ ที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์ บางส่วนอยู่ใน
เขตโรงเรียนยุพราช
ที่มา: ผู้แต่ง

ชื่อคัมเจ้าหลวง เวียงแก้วหอคำเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๑ (พระเจ้ากาวิละ)
รหัสอาคาร ก
การใช้งาน (อดีต) เวียงแก้วหอคำ
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อเป็นที่ตั้งมณฑลสถานหญิงเชียงใหม่

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๒ (พระยาธรรมลังกา)
รหัสอาคาร ข
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อเป็นที่ตั้งสถานที่ราชการและที่เอกชน

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๓ (พระยาคำฝั้น)
รหัสอาคาร ค
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อเป็นที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๔ (พระยาพุทธวงศ์)
รหัสอาคาร ง
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง, หอเทียม
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อเป็นที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์

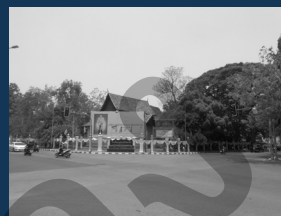
ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่
องค์ที่ ๕ (พระเจ้ามโหตรประเทศ)
รหัสอาคาร จ
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อเป็นที่ดินเอกชน อาคารพาณิชย์ บางส่วน
อยู่ในเขตโรงเรียนยุพราช

ชื่อคัมเจ้าหลวง หอคำเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๖
(พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์)
รหัสอาคาร ฉ
การใช้งาน (อดีต) ที่ทำการค้าสนามหลวง (พ.ศ.2445)
และศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิม
(พ.ศ. 2469)
การใช้งาน (ปัจจุบัน) หอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่

รูปที่ ๑.๒๒ หอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่
ที่มา: ผู้แต่ง

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเวียงแก้วเชียงใหม่องค์ที่ ๗
(พระเจ้าอินทวิชยานนท์)
รหัสอาคาร ช
การใช้งาน (อดีต) คัมหลวงเวียงแก้ว
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ที่ตั้งโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย

รูปที่ ๑.๒๓ โรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
ที่มา: ผู้แต่ง

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๘
(พระเจ้าอินทวโรสุริยวงศ์)
รหัสอาคาร ช
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ส่วนหนึ่งเป็นอาคารสอนดนตรีโรงเรียน
ยุพราชวิทยาลัย

รูปที่ ๑.๒๔ อาคารสอนดนตรีโรงเรียนยุพราชวิทยาลัย
ที่มา: ผู้แต่ง

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙
(เจ้าแก้วนวรรฐ) คัมหลวงริมปิง
รหัสอาคาร ฉ
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อและสร้างเป็นตลาดนวรรฐ

รูปที่ ๑.๒๕ คัมเจ้าหลวงริมปิง
ที่มา: สมุดภาพเชียงใหม่ในอดีต, อังแล้ว

ชื่อคัมเจ้าหลวง คัมเจ้าหลวงเชียงใหม่องค์ที่ ๙
(เจ้าแก้วนวรรฐ) คัมรินแก้ว
รหัสอาคาร ฉ
การใช้งาน (อดีต) คัมเจ้าหลวง
การใช้งาน (ปัจจุบัน) ถูกรื้อและสร้างเป็นห้วยแก้วเรสซิเดนซ์

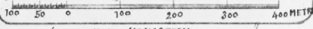
รูปที่ ๑.๒๖ คัมรินแก้ว
ที่มา: เจ้านายฝ่ายเหนือ (Facebook)

MAP OF CHIENGMAI

แผนที่บริเวณเมืองเชียงใหม่

ภาคทวิภาค ๓ ๕๐๐๐

Scale: 1:5000

Note: NON MONASTERY

ที่มา: กองพัฒนาเขตมหาวิทยาลัยพายัพ

ภาพคຸ່ມเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์) วาดปี พ.ศ. ๒๕๖๒
โดย นายศตายุ แสนคำ

รายการอ้างอิงท้ายบท

- ๑๑, ๑๐, ๑๓ วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, ๒๕๔๔, คัมเจ้าครองนครเชียงใหม่และคัมเจ้าบุรีรัตน์ (มหาอินทร์), คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๕
- ๑๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒ หน้า ๒๐๒, “บันทึกชี้แจงเรื่องคัมหลวงเมืองนครลำปาง”, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ๑๓, ๑๘, ๒๑ วรชาติ มีชูบท, ๒๕๕๖, เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, หน้า ๒๐๓
- ๑๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “บันทึกความเห็น เรื่องคัมหลวงและหอคำที่เมืองน่าน”, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ๑๕ ธเนศ เจริญเมือง, มปป, “ที่อยู่อาศัยแบบคัม”, ห้องสมุดออนไลน์, ศูนย์สถาปัตยกรรมล้านนา, ตีพิมพ์ครั้งที่ ๑ หนังสือพิมพ์พลเมืองล้านนา, สืบค้นเมื่อ ๒๐ ต.ค. ๒๕๖๑, ที่ http://www.lanna-arch.net/art/sculpture_place/khum
- ๑๖ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๕๓, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, หน้า ๓๒๕
- ๑๗, ๘ ประชา ตรีธรรม, ๒๕๕๖, เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, หน้า ๓๕
- ๑๘ ปรับปรุงจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร. ๕ บ.๑.๒/๖ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ ร ๒๑๘/๔๕ ลงวันอาทิตย์ เดือน ๙ แรม ๑ ค่ำ ปีมะแม เบญจศก จุลศักราช ๑๒๔๕ (วันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๖) พระราชทานเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง
- ๑๑๑, ๑๔ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๖๐, กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๑๐๙
- ๑๑๒ สรัสวดี อ๋องสกุล, ๒๕๖๐, กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๓, เชียงใหม่: ศูนย์ล้านนาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า ๑๔
- ๑๑๕ ปราณี ศิริธรรม พัทลุง, ๒๕๓๘, เพ็ชรล้านนา เล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒ เชียงใหม่: นอร์ทเทิร์น พริ้นติ้ง, หน้า ๑๘
- ๑๑๖ กมล เพิ่มกำลังพล และ สมโชติ อ๋องสกุล, มปป. พระเจ้ากาวิละแห่งนครเชียงใหม่, เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง เชียงใหม่.
- ๑๑๗ หอวัฒนธรรมเมืองเชียงใหม่ถูกปรับเปลี่ยนการใช้งานมาจากศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่หลังเดิมที่สร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ปัจจุบันศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่ถูกย้ายไปอยู่ที่ศูนย์ราชการ ต.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่
- ๑๑๙, ๒๓ ประชา ตรีธรรม, ๒๕๔๙, สมุดภาพเชียงใหม่ในอดีต. กรุงเทพฯ: ฟิงเกอร์พริ้นท์ แกรนด์, หน้า ๓๔
- ๑๒๐ วรชาติ มีชูบท, ๒๕๕๖, เจ้านายฝ่ายเหนือและตำนานรักมะเมียะ, กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์, หน้า ๒๓๔
- ๑๒๒ วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, ๒๕๔๕, คัมเจ้าบุรีรัตน์ (แก้วมุงเมือง), เชียงใหม่: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่